

Philón öröksége

Az alexandriai hellenista zsidóság szellemi hagyatéka a keresztény teológiában

1966-ban született Csíkszeredán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán, 1998-ban doktorált a Strasbourgi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán. Szakterülete az ókeresztény kor története és az egyházszervezet intézményes fejlődése. Az Egyházfórum felelős szerkesztője. Legutóbbi írását 2004. 3. számunkban közzöltük.

Az egyiptomi zsidó jelenlét az ókorban

¹J. Mélèze-Modrzejewski: *Les Juifs d'Égypte de Ramsès II à Hadrien*. Paris, 1997.

²Lásd P. Grelot (ed.): *Documents araméens d'Égypte*. (Littératures anciennes du Proche Orient.) Paris, 1972; B. Porten A. Yardeni: *Textbook of Aramaic documents from Ancient Egypt*. Vol. I–III. Jerusalem, 1986–1993.

Izrael és Júda királyságának a történelme folyamán mindig is számolnia kellett az asszír és a babiloni, másrészt pedig az egyiptomi birodalmakkal. Jozijának, Júda fontos vallási reformokat életbe léptető jó királyának (Kr. e. 639–609) a szerencsétlen kimenetelű megiddói csatában bekövetkezett tragikus halála után Jeremiás, a rendkívül tisztánlátó próféta nem győzte figyelmeztetni népét és annak vezetőit a hatalmas tetőpontjára ívelő Babilonnal való szembehelyezkedés veszélyeire és az egyiptomi szövetségben való reménykedés hiábavalóságára. Egyiptom vonzása ugyanis mindig erős volt, annak ellenére, hogy a zsidó Iratokban és köztudatban egyértelműen összekapcsolódik a rabszolgasággal és a szenvedéssel. Kr. e. 587-től kezdődően azonban Babilon, mint az elnyomás és az abszolút Rossz megtestesítője — talán a Pessah időszakát leszámítva — fokozatosan háttérbe szorítja (legalábbis a zsidóság egy részének a köztudatában) az elnyomó Egyiptom képét és fogalmát. Ebben elképzelhetően az is szerepet játszott, hogy a Nílus-völgye — a perzsa és a hellenisztikus időszakban — népes zsidó közösségeknek biztosított otthont és gyarapodást.¹

Így a Kr. e. 6. században — 515-től kezdődően — már tudomásunk van egy, a felső-egyiptomi Elephantiné² szigetén élő és virágzó, arám nyelvű zsidó katonai helyőrségről, amely egy „Yaho” isten tiszteletére emelt saját templommal is rendelkezik. A templom 401 körül elpusztult egy zsidóellenes zavargásban. A perzsa hatóságok engedélyezték ugyan az újjáépítését, ám 400 és 398 között, amikor is Egyiptomnak egy időre sikerült magát függetlenítenie a perzsa birodalomtól (Kr. e. 343-ig), a helyőrséget minden bizonnyal felszámolták.

Az egyiptomi zsidó jelenlét aranykorát az ókorban kétségtelenül a Ptolemaioszok hellenisztikus királysága jelenti (Kr. e. 304–30). Ez az az időszak, amikor az Egyiptomban élő zsidók döntő többsége a zsidóságát elsősorban a társadalom hellenista rétegén belül és a görög kultúra szerint, mintegy ahhoz igazítva éli meg. Itt — vagyis elsősorban a Nagy Sándor által Kr. e. 331-ben alapított Alexandriában — születnek (eredeti műként vagy fordításként) a hellenisztikus zsidó irodalom fontos, főleg filozófiai, erkölcsi vagy vallásos jellegű alkotásai. Ezek egy része a keresztény Bibliában szereplő — a katolikus elnevezés szerint *deutero-kanonikus*, a protestánsok szerint pedig apokrif — könyvek csoportját alkotják, mint például Ezdrás, Salamon bölcsesség-

³A. Dupont-Sommer –
M. Philonenko:
*La Bible. Écrits
intertestamentaires.*
Paris, 1987.

Az alexandriai zsidó közösség kezdetei

⁴Josephus Flavius: *Zsidó
háború II.* 487–488.

⁵J. Méléze-
Modrzejewski: *La
communauté juive.
Alexandrie, lumière du
monde antique.* (Les
Dossiers d'Archéologie,
201.) Quétigny,
1995, 44–48.

⁶A. Kasher: *The Jews in
Hellenistic and Roman
Egypt.* Tübingen,
1985, 119–135.

⁷Origenész tanúsága
szerint volt idő, amikor
zsidó személyiségek komoly befolyással rendelkeztek az udvarnál, vö. *La chaîne palestinienne sur le psaume 118*, v. 126–127. (Sources Chrétiennes, 189.) Paris, 1972, 393.

A ptolemaioszi királyság időszaka

⁸H. I. Bell: *Anti-Semitism
in Alexandria.* The
Journal of Roman
Studies 31, 1941, 1–18;

J. Yoyotte: *L'Égypte
ancienne et les origines
de l'antijudaïsme.* Revue
de l'Histoire des
Religions 163, 1963,
133–143.

ge, Tóbit, Makkabeusok könyvei. Más iratok az úgynevezett *pszeudoepigrafák* (valamilyen ismert személynek tulajdonított) kategóriába sorolhatók: Makkabeusok 3. és 4. könyve, Énók két könyve, a tizenkét pátriárka testamentuma, Jób testamentuma vagy Mózes mennybemenetele.³

Az alexandriai zsidó közösség kezdeteire vonatkozóan nincsenek pontos információink. Josephus Flavius zsidó történetíró (Kr. u. 37 – kb. 100) szerint az első telepesek megérkezése magának Nagy Sándornak a nevéhez fűződik, aki az iránta való hűségük jutalmaként a görögökkel egyenlő jogokat biztosított a zsidók számára. A szerző egyébként ezekkel a jogokkal magyarázza a saját korabeli egyiptomi lakosság zsidóellenességét, hiszen a nagysándori kiváltságokat a Ptolemaiosz királyok is megtartották; sőt a római birodalmi hatóságok is megerősítették a zsidó lakosságnak a saját vallási hagyományai szerinti életre vonatkozó jogait.⁴

Josephus Flavius tanúsága alapján az mondható el, amit a régészeti leletek is megerősítenek (felirat I. Ptolemaiosz Szótér [323–285] és fia II. Ptolemaiosz Philadelphosz [285–246] idejéből⁵), hogy a hellenisztikus egyiptomi királyság kezdetétől kimutatható a zsidó jelenlét a Nílus völgyében. A zsidók egyiptomi megtelepedéséhez alapjában véve három dolog járult hozzá: Palesztina birtoklása a ptolemaioszi királyság által Kr. e. 301 és 198 között; a zsidók a hellenisztikus társadalmi kategóriához tartozva az őslakos egyiptomiakkal szemben élvezték a betelepülő idegeneket megillető jogi kiváltságokat és előnyöket; a királyi hatalom biztosította számukra a hagyományaik szerinti élet lehetőségét.

Kétségtelen, hogy a hellenisztikus korban az Egyiptomban megtelepülő zsidó lakosság tekintélyes részét telepesek, kézművesek, katonák és állami hivatalnokok, valamint azok családjai alkották. Ezt támasztja alá a leopoliszzi zsidó katonai helyőrség is, ahol IV. Ptolemaiosz Philométor uralkodása alatt (Kr. e. 180–145) a Júdeából elűzött IV. Óniás főpap templomot emelt, amelyet Kr. u. 73-ban zártak be a rómaiak.⁶ Az első Ptolemaioszok ugyanis bátorították az Egyiptomba való betelepülést, mivel hatalmukat az idegen lakosságra alapozták. Így II. Ptolemaiosz Philadelphosz uralkodása alatt (Kr. e. 285–246) már olyan jelentős a zsidó jelenlét,⁷ hogy Manéthon, a hellenisztikus kultúrájú egyiptomi pap — aki megírja görögül *Egyiptom történetét* (Αιγυπτιακά) —, művében már erős zsidóellenességről tesz tanúbizonyságot.⁸ Nála szerepel például az a gondolat, hogy a zsidók tulajdonképpen az Egyiptomból kiüldözött leprások leszármazottai. Ez a gondolat nem más, mint az egyiptomi papi körökben a „tisztátlanok”, elsősorban az ázsiaiak és perzsák ellen kidolgozott nemzeti ideológia lecsapódása. Manéthon nem támadhatta nyíltan az uralkodó hellenisztikus hatalmat. Így közvetve fejezte ki érzelmeit, vagyis azt, hogy a Ptolemaioszok tulajdonképpen az egyiptomiak szemében egy tisztátalannak tekintett népeiségre is, vagyis a zsidóságra támaszkodnak.

Ez a zsidóellenesség idővel bekerült az alexandriai görög lakosság köztudatába és irodalmi alkotásaiba (például Apion), majd közhelyek formájában átszivárgott a keresztény irodalomba is. A római uralom első évszázadában például Alexandria lakossága azon a zsidó közösségen vezette le Róma-ellenességét, amelynek Róma iránti hűsége még Jeruzsálem pusztulása után is töretlen maradt. Az egyiptomi zsidóság ugyanis még annak dacára is hű maradt Rómához, hogy a római uralom teljesen átrendezte a jogi- és társadalmi viszonyokat Egyiptomban. Ennek következtében a hellén s főleg alexandriai lakosság sokat veszített kiváltságos helyzetéből. A zsidóság közösségileg az őslakos egyiptomiak szintjére süllyedt, ami elsősorban az adófizetési kötelezettségekben nyilvánult meg — ellenben megőrizhette a hagyományaira épülő életforma megtartását. Az állandó feszültség időszakos zsidóellenes pogromokban nyilvánult meg. Ez még inkább elősegítette a zsidóság önmagába való bezárkózását.

Később, a zsidóság eltűnése után, a kereszténység került a támadások középpontjába. Ennek ismeretében szinte általános gyakorlatnak is mondható, hogy egy társadalom vagy jelentős társadalmi csoport az általa ugyan megaláznak tekintett, de szinte megváltoztathatatlanak érzett helyzetben úgy próbál a saját önmarcangoló tehetetlenségén segíteni, hogy egy nála gyengébb, védtelenebb, vagy kiszolgáltatottabb helyzetben levő csoporton tölti ki a bosszúját, mintegy azt helyezve a támadásai célpontjába.

Ami az egyiptomi zsidóságot illeti, a legtekintélyesebb és legvirágzóbb zsidó közösség Alexandriában élt.⁹ A Deltának nevezett negyedük a város észak-keleti részén feküdt, mondhatni a királyi palotanegyed szinte közvetlen szomszédságában. Ebben a negyedben állt az „Izrael dicsőségé”-nek is nevezett központi zsinagóga, az alexandriai és az egyiptomi zsidóság büszkesége. Rabbi Yehouda ben Ilai szerint (2. sz.): „aki nem látta az alexandriai kettős kaput (*diplè stoa*), az életében soha nem látta Izrael ragyogását”. A jeruzsálemi Talmud leírása szerint a zsinagóga hatalmas, több oszlopcsarnokos bazilikára hasonlított, amelyben hetven drágakövekkel kirakott aranszéken ültek az öregek — vagyis a közösség elöljárói. Az épület közepén levő faemelvényen állt a zsinagóga énekese, s minden testületnek megvolt a maga helye. Minden egyes idegen a saját testületéhez csatlakozott, s az gondoskodott egyben a megélhetésükről is.

A hellenisztikus korszak legjelentősebb alkotása azonban, amit az alexandriai zsidóság megvalósított, minden kétséget kizáróan az Iratok görög, *Septuagintának* (*Hetvenesnek*) nevezett fordítása.¹⁰ Az *Ariszteász levele* című dokumentum leírása szerint, amelyet II. Ptolemaiosz Philadelphos hivatalnoka intézett Philokrátészhez, a szerző beszámol arról a küldetéséről, amikor a zsidó főpapnál, Eleázárnál járt, hogy megbeszélje azon vének és írástudók munkáját, akik a király és a könyvtár részére lefordítják a héber Tör-

Az alexandriai zsinagóga

⁹Lásd A. Jakob: *Le judaïsme hellénisé d'Alexandrie depuis la fondation de la ville jusqu'à la révolte sous Trajan*. Hénoc. Studi storico-filologici sull'ebraismo 21, 1999, 147–164.

¹⁰Lásd G. Dorival – M. Harl – O. Munnich: *La Bible grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*. Paris, 1988; C. Dogniez – M. Harl: *Le Pentateuque d'Alexandrie*, Paris, 2001.

Septuaginta

vényt görögre. Az elbeszélés szerint a törzsenként hat személyből álló, s így az összesen 72 fordítót számláló csoport 72 nap alatt fordította le a szöveget Pharos szigetén. Amikor összevetették a fordításokat, azok mindenben egyeztek, s így azt mind a király, mind pedig a zsidóság elfogadta. A levél célja kétségtelen: a görög fordítás és a hellenisztikus judaizmus védelme az azt megkérdőjelező hagyományosabb, főleg palesztinai irányzattal szemben (lásd későbbi revíziók: Aquila [2. sz. eleje], Szümmakhosz és Theodoton [2. sz. 2. fele]), amely irányzat nem igazán nézte jó szemmel a hellenizmusnak engedményeket tevő és az „atyák törvényei szerinti élet”-et eléggé sajtóságon értelmező egyiptomi és főleg alexandriai zsidóságot.

A fordítás tényleges történelmi háttere azonban ennél valamivel prózaibb. Alapjában véve két tényező tette szükségessé a Tóra görög fordítását:

1) II. Ptolemaiosz Philadelphos Kr. e. 275–270 körül olyan jogrendszert vezetett be Egyiptomba, amely tiszteletben tartotta minden népcsoport sajátos jogrendszerét, sőt arra épült. Ennek értelmében mindenkinek az illetékes bírósághoz kellett fordulni: hellénhez vagy egyiptomihoz. Ezen jogrendszer keretében a görögre fordított Tóra tulajdonképpen a hellenisztikus műveltségű idegeneket tömörítő „hellén” társadalmi réteghez tartozó zsidó népcsoport úgynevezett *polgári törvényeltörvénykönyve* (*nomos politikos*) lett. Vagyis minden zsidót eszerint kellett megítélni.¹¹

2) Az egyiptomi zsidóság fokozatosan és erősen hellenizálódott, amely a Kr. e. 3. század folyamán a görög nyelv általános használatához vezetett: a mindennapi életben és a zsinagógában egyaránt.¹²

A hellenisztikus zsidóság számára az Írás görög fordítása rendkívüli jelentőséggel bírt. Alexandriai Philón (Kr. e. kb. 20 – Kr. u. kb. 45) szerint (*Mózes élete* 2,7) Pharos szigetén minden esztendőben ünnepség közepette emlékeztek a fordítás befejezésének a napjára. Ugyanakkor a Tóra lefordítása ösztönzőleg hatott, és a Kr. e. 2. és 1. század folyamán nemcsak az Íratok összességét fordították le, hanem új könyveket, új műveket is írtak — mind Palesztinában, mind pedig Egyiptomban. Az így kialakult Íratgyűjtemény képezi tulajdonképpen a tágabb értelemben vett *Septuagintát*, amely bővebb, mint a zsidó Biblia, s amely az ókeresztények (s mind a mai napig a katolikusok és ortodoxok) Ószövetségévé vált. A *Septuaginta*, s a benne rejlő teológia világlik elő az újszövetségi iratokból, amelyek a názáreti Jézusban az Írások megjövendölte Messiást látják. A *Septuagintát* magyarázzák az ókeresztény írók, s alapjában véve erre épül a patrisztikus korban maga a keresztény teológia is. Nyugaton a *Septuagintát* csupán a 7. századtól kezdődően kezdi kiszorítani a Jeromos által a héberből latinra fordított *Vulgáta*.

¹¹J. Mélèze-

Modrzejewski: *La Septante comme nomos. Comment la Torah est devenue une „loi civile” pour les Juifs d’Égypte.* *Annali di Scienze Religiose* 2, 1997, 143–158.

¹²R. Neher-Berheim:

L’assimilation linguistique des Juifs d’Alexandrie: une des sources de l’antijudaïsme antique. In: *Hellenica et Judaica. Hommage à Valentin Nikiprowetzky.* Leuven – Paris, 1986, 313–319.

A további ószövetségi iratok születése

**A Septuaginta
„kisajátítása”**

¹³Lásd A. Monaci
Castagno (ed.):
*Origene. Dizionario la
cultura, il pensiero, le
opere.* Roma, 2000.

¹⁴M. Simonetti: *Lucien
d'Antioche.* In:
*Dictionnaire
Encyclopédique du
Christianisme Ancien.*
Vol. II. Paris, 1990,
1495–1496.

**Zsidó-keresztény
örökség**

¹⁵*Septante.*
In: *Dictionnaire
Encyclopédique du
Judaïsme.* Paris, 1993,
1045–1047.

¹⁶Ezzel kapcsolatosan
lásd J. Mélèze-Modrzej-
ewski: ΙΟΥΔΑΙΟΙ
ΑΦΗΡΗΜΕΝΟΙ. *La fin
de la communauté juive
d'Égypte* (115–117 de
N. E.) Symposium 1985,
Köln – Wien, 1989,
337–361.

Kétségtelen, hogy a *Septuaginta* keresztény kisajátítása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Kr. e. 1. század végén — Jeruzsálem és a Templom pusztulása után — a „hogyan tovább?” kérdésével szembesülő és az önazonosságát újra meghatározni kényszerülő zsidóság fokozatosan elfordult az amúgy is gyanús szemlélt és kezelt alexandriai görög fordítástól. Alexandriai Philón hatására ugyanis — aki feltehetően nem ismerte a héber nyelvet — az ókereszténység a görög szöveget kinyilatkoztatottnak tekintette. Tekintélyét növelte, hogy Órigenész (kb. 185–254) — az ókeresztény kor legnagyobb lángelméje, s a keresztény allegorikus bibliamagyarázat megalapítója¹³ —, valamint Antiokhiai Lukianosz (312) — a szó szerintibb egzegézis, a zsidó Biblia megfogalmazásához közelítő irányzat jeles képviselője¹⁴ — szintén ezt használta és magyarázta. Később pedig, a kereszténység terjedésével, ezt fordították latin, szír, kopt, örmény, grúz, sőt arab, gót és ósláv nyelvre is. Tehát aki az ókereszténység első hét évszázadának a történelmét, az irodalmát és a teológiáját ténylegesen, a maga történetiségében akarja megismerni, az a *Septuaginta*, valamint a hellenisztikus zsidóság történetének és irodalmának az ismerete nélkül nem teheti. A sokrétű palesztinai zsidóság mellett ugyanis ez az a kulturális és szellemtörténeti háttér, amelybe a kereszténység ágyazódik, ahová a gyökerei visszanyúlnak.

Ez az örökség azonban nem sajátágosan keresztény, még akkor sem, ha közel két évezreden keresztül szinte kizárólagosan a kereszténység használta. Ami keresztény, az elsősorban az értelmezése és a használata, amit főleg az segített elő, hogy a zsidóság a 6. század folyamán mintegy végleg megvált tőle. A 8. századi *Soferim* traktátus (I,8) megőrizte például a bölcsek azon kijelentését, amely szerint az a nap, amikor „a 70 öreg Ptolemaiosz királynak megírta a Tórárt görögül... épp olyan rossz volt Izraelnek, mint amikor az Aranyborjút elkészítették, mivel a Tórárt nem lehetett megfelelően lefordítani”.¹⁵ Ugyanakkor az sem mellőzhető, hogy az etiópiai zsidók, a fellachák Bibliája nem más, mint a *Septuaginta* etióp fordítása. Ennek értelmében a zsidóság kultúrtörténete szempontjából is jelentőséggel bír. Hiszen a *Septuagintát* és a hellenisztikus zsidó irodalmat nem a kereszténység és a keresztény értelmezés fényében kell tanulmányozni, hanem épp ellenkezőleg: a kereszténységet, s főleg annak kialakulását kell a perzsa birodalom, majd pedig a hellenisztikus ptolemaioszi és szeleukida királyságok, valamint a római uralom alatt kialakult zsidó irányzatok figyelembe vételével megérteni. A Kr. u. 115–117-es felkelésben elpusztult hellenisztikus zsidóságnak nem igazán volt folytatása.¹⁶ Az azonban tény, hogy mint olyan, jó három évszázadon át bizonyos értelemben önmagában létezett, s szellemi hagyatékát szinte kizárólag a kereszténység gyűjtötte össze, használta, gyümölcsöztette és mentette át az utókornak. Ez tehát olyan örökség, amelynek a közös (zsi-

dó és keresztény) tanulmányozása és értékelése már önmagában is egy olyan párbeszéd, amely elvezet önmagunk és egymás pontosabb és helyesebb megismeréséhez.

Josephus Flavius

¹⁷ *Josèphe, Flavius.*
In: *Dictionnaire
Encyclopédique du
Judaïsme.* Paris, 1993,
583–584.

¹⁸ *Lásd Aufstieg und
Niedergang der
römischen Welt. Teil II:
Principat.* Band 21.1,
Berlin – New York,
1984; E. Bimbaum:
*The Place of Judaism in
Philo's Thought. Israel,
Jews, and Proselytes.*
(Brown Judaic Studies,
290. *Studia Philonica
Monographs*, 2), Atlanta,
1996; V. Nikiprowetzky:
Études philoniennes.
(*Patrimoines. Judaïsme*)
Paris, 1996; P. Borgen:
*Philo of Alexandria. An
Exegete for his time.*
(*Supplements to Novum
Testamentum*, 86),
Leiden – New
York – Köln, 1997.

Philón hatása

¹⁹ E. Ferguson: *A kereszténység bölcsője.* Budapest, 1999, 405–406.

²⁰ M. Sartre: *L'Orient
romain.* Paris,
1991, 402.

²¹ *Lásd A. van den Hoek:
Clement of Alexandria
and his use of Philo in*

S hogy a hellenisztikus zsidó irodalmi örökség keresztény átmentése — még akkor is, ha ebben szerepet játszott egyik oldalról a kisajátítás, másik oldalról pedig az elutasítás — mennyire meg-alapozott, ezt két igen jelentős életmű fennmaradása is igazolja. Az egyik Josephus Flavius művei — akinek a rómaiak ellen vívott zsidó háborúban játszott szerepe enyhén szólva ellentmondásos, ellenben mondhatni szinte egyetlen szemtanúja Jeruzsálem és a zsidó állam pusztulásának — a keresztény latin fordításoknak köszönhetik fennmaradásukat.¹⁷

A másik ilyen nagyon fontos életmű — amely egyben szervesen kapcsolódik a Nagy Sándor alapította városhoz — Alexandria-i Philóné, aki munkái után ítélve Biblia-magyarázó, a judaizmus apologétája és a zsidó közösség jogainak a védelmezője, valamint filozófus.¹⁸ Munkáit olvasva egy olyan személlyel ismerkedik meg az olvasó, „aki látszólag teljesen asszimilálódott a hellenisztikus kultúrába, miközben rendíthetetlenül hűséges maradt zsidó örökségéhez”. Irodalmi munkássága során Philón igyekezett a középutat hirdetni egyrészt a hellenizáló zsidók Törvényt elvető, másrészt pedig a Törvényhez ragaszkodóknak a Tórát szó szerint értelmező magatartása között.¹⁹

Ez a középút-kereső magatartás később az alexandriai keresztény teológia egyik sajátossága lesz — az allegorikus egzegézishez hasonlóan —, minden bizonnyal annak is köszönhetően, hogy Philón hatása erősen érződik mind Alexandria-i Kelemen, mind pedig Órigenész műveiben; mint ahogy hatást gyakorolt Nüsszai Gergelyre (394) és Milánói Ambrosiusra (334–397) is. Nem beszélve a *János-evangélium* logosz-elméletéről, vagy a *Zsidókhoz* írt levél allegorizmusáról.

Philón műveinek a kereszténységen belüli fennmaradását elsősorban az segítette elő, hogy Eusebiosz (265–340) egyháztörténet-író és Jeromos (347–420) már szinte keresztényként kezelte, s hosszú időn keresztül gyakorlatilag egyházatyának tekintették. Ebben feltehetően az játszott szerepet, hogy az első alexandriai keresztények minden bizonnyal a társadalomba jobban beilleszkedni akaró hellén műveltségű zsidók és a zsidósághoz szellemileg, vallásilag vonzódó, de az előírásokat elfogadni nem akaró vagy nem tudó alexandriaiak köréből kerültek ki.²⁰ Ez a csoport a 2. század elején már elhatárolódik a zsidó közösségtől, keresi önmaga új identitását és minden bizonnyal távol tartja magát a 115–117-es zsidó felkeléstől, mely az egyiptomi zsidóság teljes pusztulását, s így közvetve a hellenisztikus zsidóság eltűnését eredményezi. Csakis ez a csoport lehetett az, amely Philón műveit átmentette és megőrizte, s amelynek keretében a későbbi keresztény szerzők oly otthonosan használhatták.²¹

the „Stromateis”. An Early Christian reshaping of a Jewish model. Leiden – New York, 1988; D. T. Runia: *Philo in Early Christian Literature. A Survey*. Assen – Minneapolis, 1993.

Péter igehirdetése

²²M. Cambe: *Kerygma Petri*. Turnhout, 2003.

A kereszténység elhatárolódása a zsidóságtól

²³M. Simon: *Verus Israel. Étude sur les relations entre Chrétiens et Juifs dans l'Empire romain (135–425)*. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 166), Paris, 1964²; G. Filoramo – C. Gianotto (eds.): *Verus Israel. Nuove prospettive sul giudeocristianesimo*. Atti del Colloquio di Torino (4-5 novembre 1999), Brescia, 2001.

²⁴Origène: *Contre Celse* IV,22. (Sources Chrésiennes, 136.) Paris, 1968, 236–239.

Az alexandriai zsidóság szellemi hagyatéka

Ezen csoport létezéséről tanúskodik a *Kérygma Pétrou* (Péter igehirdetése) című irat, amely csak töredékesen, idézetek formájában maradt fenn Alexandriai Kelemen (*Sztromateisz* = *Szönyege*) és Órigenész (*János Kommentár*) műveiben, s amely a 2. század elején keletkezett (110 és 120 között).²² Ezen mű a zsidóktól és a görögöktől való egyidejű elhatárolódásra fekteti a hangsúlyt, miközben kiemeli a keresztény tanításnak a zsidó Iratok által történő igazolását, és kifejezésre juttatja az egyetemes missziós törekvést. Alapvető mondanivalója, hogy olvasói ne úgy imádják az Istent, mint a görögök, sem mint a zsidók, hanem teljesen új módon, Krisztusban. Az Úr ugyanis „új szövetséget határozott meg nektek, mert a görögök és a zsidók gyakorlatai elavultak; ti, keresztények egy új módon, egy harmadik típus szerint imádjátok [az Istent]” (Alex. Kelemen, *Strom.* VI,5,41,4–6).

A zsidó elem eltűnésével, peremre szorulásával a kereszténység fokozatosan nemcsak elhatárolódott, hanem szembe is fordult a zsidósággal, miközben a zsidó vallási örökség egyedüli és kizárólagos letéteményesének, *Verus Israel* (*Igazi Izrael*)-nek²³ kezdte magát tekinteni. És Órigenész, aki munkásságát szinte teljes mértékben a hellenisztikus zsidóság hagyatékára építette, a 3. század közepén már úgy ítélte meg, hogy a zsidóságot ért minden szerencsétlenség Jézus istenségét bizonyítja. Szerinte nem is lesz számukra talpra állás, mert az emberiség Megváltója ellen szövetkeztek abban a városban, ahol Istennek hagyományos áldozatokat mutattak be. Ezért kellett a városnak, ahol Jézus szenvedett, elpusztulnia, s a zsidó nemzetnek hazájából kiűzetnie. Isten meghívása a boldogságra másokhoz, vagyis a keresztényekhez került, akikhez eljutott a szent és tiszta vallásosság tanítása: új törvényeket kaptak, amelyek alkalmasak a mindenütt létező közösségnek.²⁴

Amit Órigenész a 3. század közepén megfogalmazott, napjainkig kihat, s ha ma már csak helyell-közzel ugyan, de még mindig tartja magát. Pedig zsidóság nélkül nincs kereszténység, s ezen két vallási hagyomány nélkül egyszerűen nincs iszlám. Nincs annál szomorúbb tehát, mint amikor homályos ködbe vész a múlt emlékezete, vagy ha a múltat a jelen éppen időszerű érdeke és mércéje szerint ismételtlen újraírják.

Végül tegyük fel a kérdést, miben is rejlik az alexandriai hellenisztikus zsidóság szellemi hagyatéka? Elsősorban annak a lehetőségnek a megteremtésében, hogy a zsidó hit és a hellenisztikus kultúra találkozhattak. Ebből a találkozásból született mindenekelőtt a *Septuaginta*, illetve Philón életműve és allegorikus Biblia-magyarázata, amelyek döntő módon befolyásolták a keresztény hitvilág kialakulását és fejlődését. Ennek fejében azonban a kereszténység megőrizte és átmentette a hellenisztikus zsidóság azon irodalmát, amelynek másként minden esélye megvolt az eltűnésre, ami pedig szegényebbé tette volna nemcsak a zsidó kultúrát, hanem az emberi szellemtörténetet is.